

Եւ թերեւս ներկայութեանն ենք հոս, — կամ գոնէ զայն կ'ընդհամարենք — գաղտնիքին այն շլացումին որուն ենթարկեցին՝ քննադատին վերականգնումները իրեն ժամանակակից և յաջորդ սերունդներու ընթերցողները: Logique-ը ստուգութիւններու աղբիւրն է: Զայն տիրական վարպետութեամբ գործածողը ծնիլ կուտայ, իր նմաններուն հոգիին մէջ, համոզումը թէ ան իրաւ է: Ֆակէն ծնիլ կուտայ այդ համոզումը: Թերեւս կեղծն ունենայ իր հրապոյրը, ու պատրանքն ալ՝ իր կախարդանքը. բայց մարդիկ, ընդհանրապէս, կը սիրեն ճշմարտութիւնը: Զայն իրականութեան հոմանիշ կը նկատեն. կը սխալին թերեւս, բայց սխալ մը զոր պիտի չկրնային վրիպեցնել: Ֆակէն իբրեւ պահապան այդ ճշմարտութեան և մարդկային այդ իրականութեան որ մեզ կը վրդովէ կը բաշխէ շուայօրէն իր ստացած հարըստութիւնները:

Կայ, կը կարծենք, տակաւին ուրիշ պատճառ մը իր յաջողութեան և ազդեցութեան: Քննադատութիւնը, ինչպէս որ ինք կը գործադրէ, մեզի կը թուի սքանչելիօրէն յարմար ֆրանսական գրականութեան էական յատկանիշներուն: Այս գրականութիւնը Mollère-էն մինչև Balzac, կը պարփակէ մեծ ստեղծողներ ու ժողովրդականներ որ կը ժայթքի յորդաշունչ և թարմ, առատութեամբն առողջ աղբիւրներու: Բայց ան կը պարունակէ աւելի՝ երկեր չափի և կշռի պայծառ և պաղարիւն խորհրդի, մտացի, սուր և թափանցող նկատողութեան, ազատ և իմաստուն վերլուծումի: Ան է՝ մանաւանդ, Montaigne-էն մինչև Anatole France, բարոյագէտներու գրականութիւն մը, նուրբ և խոհուն մտքեր, մեծ դիտողներ, ողջախոհ և գործնական մարդեր: Հասկնալու համար նման գրականութիւն մը, ո՛չ ոք Saint-Simon-էն ի վեր աւելի լաւ օժտուած էր քան հեղինակը «XVIII^{րդ} դար»-ու և «Politiques et Moralistes»-ի: Քննադատին բնութեան և գրականութեան յատկանիշներուն այս կցորդութիւնը կը բացատրէ անշուշտ իր յաջողութեան մէկ մեծ մասը:

Սիրաջան ուսումնասիրելով գրագէտները, որոնց յատուկ է գաղափարներ ունենալ, Ֆակէն պարտ էր բերելիլ հարկադրաբար զբաղելու գաղափարներով, նկա-

ԼԵՋՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ^(*)

Ներկայի և անկատարի անմիջական ձեւը Զէյթունում կազմուած է կը մասնիկի կրկնութեամբ. ինչպէս՝ զօ գիփիմ, զօ գուզում, զօ գուզօս՝ կեփեմ, կուզեմ, կուտաս. — անկատարը Հաճինում ունի երկու ձեւ. առաջինը սովորականն է, երկրորդը նրա վրայ աւելացած թուրքերէնի իլլի անկատարի մասնիկը. — ինչպէս՝ գագի՝ կամ գագի՝ իլլի՝ գալիս էի:

Ապառնին երկու տեսակ է Մարաշում. սովորական ապառնի որ կազմուած է բիզէ (պիտի) մասնիկով և անմիջական ապառնի՝ որ կազմուած է իլլի (ուզել) բայով. ինչպէս՝ բիզէ բիրիմ՝ պիտի բերեմ, զիզիմ բիրի՝ անմիջապէս պիտի բերեմ: Հաճինում ապառնի պիսի մասնիկը դարձել է բ, իսկ անցեալ ապառնին կազմուած է թրք. իլլի մասնիկով. ինչպէս՝ բիզգօմ, բիզօմ՝ պիտի երթամ, պիտի գամ, բիշլի իլլի, բիզի՝ իլլի՝ պիտի երթայի, պիտի գայի:

Դերբայի համար ունինք իր, իյ, օծ, մօն ձեւերը. ինչպէս՝ գիրբի է, գիրբի է, գիրոծ է (կերել է), իփմօն է (եփած է):

11. Սիւրիոյ բարբառ. — Հայերէնի ամէնից ալլափոխեալ բարբառն է Սիւրիոյ բարբառը, որ խօսում են Ասորիքի մի քանի

(*) Շարունակութիւն՝ մեծաճուց հեղինակի Պառմուրիւն Հայ Լեզուի», գործէն (Ի. Դ. Դալիս):

տեղու զանոնք իրենց առնչութիւններով և անդրադարձումներով ընկերային կեանքին վրայ, դառնալու գաղափարներու քննադատ մը, ըլլալէ ետք միասնաբար կամ յաջորդաբար, տեսարան մը և գրական քննադատ մը, կենդանագրող մը և իմացականութիւններու վերականգնացանող մը: Հետեւինք իրեն այս վերջին ասպարէզին մէջ:

ԱՄՓՈՓՅՑ

ՊԱՐԳԵՒ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 13)

հայաբնակ գիւղերում. այն է Ճիրս-ի Շուշուր ամառի մօտ Արամօ, Կնէյ, Եագուպիէ գիւղերը և Լաթաքիոյ մօտ՝ Ղնէյմիէ գիւղը. այս բարբառով ծանօթ է միայն մի փոքր նմոյշ, որից երեւում է որ բարբառը պահել է հին հայերէնի ձայնաւորները. չունի ա, եօ, իւ ձայնաւորները, բայց հարուստ է երկբարբառներով. ինչպէս՝ ալ, ար, աւ, էյ, ե, ուա: Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են $ա > ու$, $ե > ի$, $ը > ա$, $ի > էյ$, $ու > աւ$ (ինչպէս՝ հուց, բուրք, բէրուն, չուր՝ փխ. հաց. պարտք, բերան, չար, — հո՛ւցա, բէրո՛ւնա, բուրքէ՛րա փխ. հացը, բերանը, պարտքերը, — յերգէյնք, հօքէյն, յէյս փխ. երկինք, հօգին, զխ. — սաւրփ, անաւն՝ փխ. սուրբ, անուն: Նախդիրներէրց պահպանուած են գ հայցականի համար և ի բացառականի ու ներգոյականի համար. ինչպէս՝ ի գէղէյնքա՝ ի գետին, ի փուրցունքա՝ ի փորձանս, ի չուրքէյն՝ ի չարէն ևն:

12. Արաբկիրի բարբառ. — Այս բարբառը խօսուում է Փոքր Հայքի հարաւային մասում. գլխաւոր քաղաքներն են Արաբկիր, Տիվրիկ, Կիւրին, Տարենաէ, ինչպէս նաև Կեսարիոյ և Եոզղատի գիւղերից մի քանիսը, մնացեալը լինելով թրքախօս: Շրջանիս մեծագոյն կենտրոնը լինելով Արաբկիրը, բարբառը կոչեցինք նրա անունով:

Այս բոլոր տեղերից կան մանր մունր նմոյշներ. մանրամասն քննութեան ենթարկուած է միայն Արաբկիրի բարբառը (Մելիք Ս. Դաւիթ բեկ, Արաբկիրի գաւառաբարբառը Վիեննա 1900):

Արաբկիրի բարբառը ընդհանրապէս զրաբարին հաւատարիմ է. կարեւոր յատկանիշներն են հետեւեալները.

1. Գործիականի մասնիկն է *օֆ*. ինչպէս՝ ձէռքօք, խօսելօք ևն:

2. Ներկայի և անկատարի մասնիկներն են *գա*, *գօ*, *գու* նախադաս կամ յետադաս, որոնք ձայնաւորով սկսող բայերի մօտ կրկնուում են. ինչպէս՝ գէթա գու, գօ գէթթամ, գա կէրթամ կամ գէրթամ գա՝ ըստ տեղոյն:

3. Դերբայի սեռականն է Կեսարիոյ մէջ ուլի. ինչպէս՝ մնալուլի, էրթալուլի ևն:

4. Անմիջական ներկան և անկատարը կազմուում են ընը, ցը կամ ը մասնիկներով. ինչպէս՝ գէրթամ ընը, գէրթամ նը, գէրթա նը:

5. Ապառնին կազմուում է դի, ձայնաւորի մօտ դ մասնիկով. ինչպէս՝ դի խմիմ, խմիմ դի, դէթամ:

13. Ակնայ բարբառ. — Խօսուում է համանուն քաղաքում և նրա շրջակայ մի քանի հայ գիւղերում: Այս բարբառով գրուած մեծագոյն ժողովածուն է Յ. Զանկեանի Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս 1895. մի լուրջ գիտական ուսումնասիրութիւն ունի Մաքսուգեանց, լը պառլէ արմէնիէն զԱկն, Փարիզ 1912:

Բարբառիս գլխաւոր յատկանիշներն են.

Ձայնական փոփոխութիւններ. — ա ոնգականի առաջ դառնում է *օ*. ինչպէս՝ ջօնջ, օլլի, օրգէվ՝ ձանձ, անալի, անձրե. — ու դառնում է իւ, իսկ *ո* և *օ* դառնում են *եօ*. ինչպէս՝ իւթ, իւնիս, չէօրս, գէօս, ասէօր՝ ութ, ունիս, չորս, դուս, այսօր: — Բառավերջի *ն*-ի առաջ աւելացուում է *յ* կիսաձայնը. ինչպէս՝ մայն, դօյն, շայն, այն, ման, գոն, շան, ահ: — Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան և նրանց ձայնափոխութիւնը ճիշտ նոյն է, ինչ որ Խաբերդում և Արաբկիրում:

Քերականութեան մէջ արտասովոր նութելիւններ չկան. եղածները արդիւնք են ձայնական փոփոխութեանց, բայերի յոգնակի ա. գէմքը վերջանում է *անֆ*, փխ. ինֆ. ինչպէս՝ գիւղէանք, բէրանք՝ կուտէինք, բերինք. — ապառնի մասնիկն է դի, ձայնաւորի մօտ դ. ինչպէս՝ դի բէրիմ, գիւղէի:

14. Սերաստիոյ բարբառ. — Խօսուում է Սերաստիա հայաշատ քաղաքի և նրա շրջակայ քաղաքիւ գիւղերի մէջ: Առանձին ենթաբարբառ է կազմում Բրգնիկ գիւղը:

Այս բարբառով ոչ մի գրուածք չկայ հրատարակուած: Կ. Կարկեան կազմել է մի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն, բայց անտպ է գեղ:

Ձայնական դրութիւնը բաւական հարուստ է. ունի ա, եօ, իւ ձայնաւորները և ե, ո երկբարբառային հնչումները. վերջինս որ յատուկ է միայն Սերաստիոյ բարբառին, ունի մօտաւորապէս ուեօ հնչիւնը և գտնուում է միայն շնչոտի տակ: Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան և փոփոխուում են ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս Խաբերդի բարբառում: Կայ նաև բառասկզբի *յ* հագազը:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են՝ Բ դարձած յն. ինչպէս՝ վայն, իրէյն, փափայն՝ վանք, երեք, փափաք. — կը դարձած է յ բաղաձայնից առաջ. ինչպէս՝ բայլա, ձայմը, անջիւղ-զղա՝ բակլայ, ձանկ մը, աղջիկ-տղայ. — և դառնում է Ֆ՝ միավանկ բառերի ու ձայնի մօտ. ինչպէս՝ ֆորթ, ֆող, ֆոկ. — և դառնում է յը. ինչպէս՝ դըյնք, հընչէլ, մայլը՝ կտրել, ընտրել, մանդր:

Բայերի ներկան կազմում է յետադաս զը մասնիկով՝ նման կարնոյ բարբառի. ցքէ գը, գէլէ գը, գէրթա գը, անմիջական ներկան կազմում է զօր մասնիկով. ինչպէս՝ բէրէմ գոր, բէրէի գոր. — ապառնի մասնիկն է նախադաս կամ յետադաս բիդի, որ կարող է կրճատուել բի. ինչպէս՝ բի ընենք. — կատարեալի մէջ յոգնակի ա. գէմքի վերջաւորութիւնն է անգ. ինչպէս՝ գ՛րէցանք:

15. Եւզոկիոյ բարբառ. — Խօսւում է եւզոկիա կամ Թագաթ քաղաքում. զաղթականութեան միջոցով տարածուած է մինչև Ամասիա, Մարսան, Օրտու, Սամսոն և Սինոպ: Առանձին ենթաբարբառ ունի Գիրգորէս գիւղը: Բարբառիս ուսումնասիրութիւնը պատրաստել է Յ. Գաղանձեան, որ տալիս է նաև մի քանի նմոշներ:

Ձայնական դրութիւնը հարուստ է, նոր ձայնաւորներից կայ միայն ա. — ո ունի երկբարբառային ուկ հնչումը. — բաղաձայնների երեք աստիճանները վերածուած են երկուսի. կայ միայն բ, փ, գ, ֆ են. — հին հայերէնի թէ թրթռուն և թէ խուլ բաղաձայնները հաւասարապէս վերածուած են թրթռունի:

Քերականութիւնը ընդհանրապէս Պոլսի բարբառին նման է:

16. Զմիւռնիոյ բարբառ. — Խօսւում է Զմիւռնիա և նրա մօտակայ մի քանի հայաբնակ քաղաքների շրջանում. այն է Մանիսա, Գասապա, Մէնէմէն, Պայընարը, Գրգաղաձ ևն: Այս բարբառով ոչ մի ուսումնասիրութիւն չկայ. հրատարակուած է միայն մի կարճ հատուած, որից երեւում է որ բարբառը չափազանց նման է Պոլսի և յատկապէս Եւզոկիոյ բարբառին:

17. Նիկոմիդիոյ բարբառ. — Այս հաշառ շրջանը, որ Փոքր Ասիոյ հիւսիսային արեւմտեան ծայրում աննկուն պահել

է հայ լեզուն, երկու գլխաւոր քաղաք ունի. Նիկոմիդիա և Ատարազար: Սրանց շուրջը ցրուած են բազմաթիւ և մեծ մեծ հայ գիւղեր, որոնցից յիշատակելի են Պարտիզակ, Ասլանբեկ, Եալովա, Կեյվէ, Չենկիլէր ևն: Այս զանազան տեղերից կան մանր մունր գրուածքներ, բայց մի ամբողջական ուսումնասիրութիւն չկայ: Ամէնից աւելի ծանօթ է Ասլանբեկի հետաքրքրական ենթաբարբառը, որի մասին ունիմ մի փոքր ուսումնասիրութիւն (Վենետիկ 1898):

Այս ենթաբարբառը հարուստ է ձայնաւորներով. բացի ա, եօ, իւ հնչիւններից, ունի մի տեսակ բաց Է՛ և մի ոնգային ա. — բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ բ, բ', փ. կայ նաև մի տեսակ հաստ լ: — Ձայնաւորների ձայնափոխութեանց մէջ հետաքրքրական է օ դարձած ոնգականի մօտ ա (գամէշ), ա՛ ոնգականի մօտ է, եօ կամ օ. ինչպէս՝ էնիւշ, էնիւն, էնէօթի, էմիւր, մօրյը, ձօրյը, սօրյը, գէօշնալ, էօրլալ, թէօրլը ևն: — Շատ աւելի հետաքրքրական է բաղաձայնների փոփոխութիւնը. ուր որ երկու բաղաձայն կայ միասին, առաջինը կրճատում է. գ դառնում է յ, — ֆ, բ, փ, դ, բ ընկնում կամ նշանակում են կոկորդի սեղմալ ընդհատումով, — և, ջ, չ, ծ, ձ, ց, վերածւում են ժ, օ, գ, ս. ինչպէս՝ հիյ մարդ, շա* փա*գա. ջաժ մը. վէս դգա. լըճ կա ևն:

Քերականութիւնը նման է Պոլսի բարբառին. անմիջական ձեւը կազմում է հայե մասնիկով. ինչպէս՝ գը սիրիմ հայէ, գը սիրէի հայէ. նոյնը Նիկոմիդիայում յօր ձեն ունի:

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Եւրոպայէն)

